

**UOT 94/479.24****AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN ŞİMALİ QAFQAZIN  
DAĞLI XALQLARININ MİLLİ-AZADLIQ MÜBARİZƏSİNƏ  
YARDIMLARI (1919-1920-ci illər)****Q.Ə.ƏLİYEV***Bakı Dövlət Universiteti**Qabil-Aliyev@mail.ru*

*Şimali Qafqazın dağlı xalqları Dağlı Respublikasının süqutundan sonra əvvəlcə “vahid və bölünməz Rusiya” uğrunda çıxış edən Denikinçi “Könüllü Ordu”nun, ardınca da Sovet Rusiyasının Qırmızı Ordusunun sərt cəza tədbirləri ilə üzlaşdilər. Şimali Qafqazı öz hakimiyyətinə tabe etməyə çalışan bu qüvvələr yerli dağlı əhaliyə qarşı kütləvi qətlər həyata keçirməklə məqsədlərinə çatmaq istəyirdilər. Həmin ağır dövrdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dağlı xalqlarının milli-azadlıq mübarizəsinə bütün mümkün vasitələrlə yardım göstərdi.*

**Açar sözlər:** Dağlı Respublikası, Denikinçi qüvvələr, Sovet Rusiyası, milli-azadlıq mübarizəsi, kütləvi qətlər, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, maddi yardımlar.

1919-cu ilin yazında general A.Denikinın başçılıq etdiyi Könüllü Ordu qüvvələrinin Şimali Qafqazın şərqində fəal hərbi əməliyyatlara başladı, həmçinin təxribatçı fəaliyyətini genişləndirdi. Yerli əhalinin rəğbətini qazanmaq üçün Dağıstana yerli özünüidarəçilik veriləcəyi vəd edildi, Könüllü Ordunun bölgədə başlıca vəzifəsinin bolşeviklərə qarşı mübarizə aparmaq olduğu bildirildi. Yüksək rütbəli dağlı zabitləri Şimali Qafqazın müsəlman bölgələrinin idarəsinə cəlb edildi. Belə bir şəraitdə mayın 12-də P.Kotsevin başçılıq etdiyi Dağlı Respublikası hökuməti istefa verdi. Dağlı parlamenti yerli hərbiçilərin təzyiqi ilə yeni hökumətin təşkilini general H.M.Xəlilova tapşırırdı [1, 223-224]. Denikinın nümayəndəsi ilə təmas halında olan general Xəlilov dərhal Dağlı Respublikası hökumətini buraxdı. Mayın sonunda Dağıstan Könüllü Ordu tərəfindən müqavimətsiz tutuldu.

Denikinçi qüvvələrin mayın sonunda bütün Dağıstanı işğal etməsindən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Dağlı Respublikası hökumətinin və parlamentinin üzvlərinə Bakıda sığınacaq verdi. Azərbaycan tərəfi, bundan əlavə, Dağıstan qaçqınlarına yardım göstərilməsi üçün 1 milyon manat vəsait ayırdı.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin Dağlı Respublikasındakı diplomatik

nümayəndəsi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev iyunun 7-də Dağıstanda baş verən hadisələr haqqında Azərbaycan hökumətinə göndərdiyi məlumatda Denikin bəylikdə 1 mindən azacıq çox hərbi qüvvəyə malik olduğunu bildirdi və yerli əhalinin arzusunu nəzərə alıb, Port-Petrovska qədərki ərazini Azərbaycana birləşdirmək üçün hərəkətə keçməyi təklif etdi [1, 259]. Azərbaycan hökuməti Dərbəndi və demarkasiya xəttinə qədərki Dağıstan ərazisini denikinçilərdən təmizləmək üçün dərhal diplomatik və hərbi hazırlığa başladı [2, 333-335]. Lakin Denikin ordusu Cənubi Dağıstanı tərk etməkdən qəti boyun qaçırdığı üçün avqustun 4-də Britaniya hökuməti demarkasiya xəttini Dağıstanın cənub sərhədinə çəkərək, bölgəni bütünlüklə Könüllü Ordunun təsir dairəsinə aid etdi. Azərbaycan hökuməti yaranmış mürəkkəb hərbi-siyasi vəziyyəti nəzərə alaraq, Dağıstanın birləşdirilməsi ilə bağlı hazırlığı dayandırmalı oldu.

Zaqatala quberniyası əhalisi 1919-cu il iyunun 15-də xüsusi mitinq keçirərək Denikin qaragüruhçu qüvvələrinin Dağlı Respublikasını işğal etməsinə kəskin etirazını bildirdi. Zaqatala əhalisi adından Azərbaycan hökumətinə göndərilən teleqramda bildirilirdi ki, yaşından asılı olmayaraq bütün əhali öz sinəsini qabağa verərək doğma vətəni məkrli düşməndən qorumağa qalxacaqdır [3, siy. 10, iş 108, v. 5].

Denikin tabeliyində olan hərbi qüvvələrin Dağıstanı işğal etməsi Bakıda vəziyyəti gərginləşdirdi. Xalq denikinçilərə qarşı mübarizə aparmaq üçün “Yardım alayları” təşkil etməyə başladı. İşçilər, ziyalılar, bazarda çalışanlar bu özünümüdafə dəstələrinə yazıldı. “Yardım alayı”nın birinin üzvü olmuş əməkdar müəllim Məhərrəm Sultanov öz xatirəsində yazmışdı: “Yardım alayları” özünümüdafə məqsədilə qurulmuş yarımhərbi dəstələr idi. Bir yandan, Bakını şimaldan təhdid edən Denikin təhlükəsinə qarşı mübarizə aparmaq, digər tərəfdən, 1918-ci il Mart hadisələrinin təkrar olunmaması üçün yerli əhali ailəsini qorumaq məqsədilə yaradılmışdı” [4, 299].

Kazım Qarabəkir paşanın xatirələrinə görə, Bakıdan 26 sentyabr 1919-cu ildə Batum-Trabzon yolu ilə iki nümayəndə: Qafqaz İttihad fırqəsindən Ağasadiq Əhmədzadə və Nuru paşanın həbsdən qaçmasına yardım etmiş Təməl bəy Odabaşızadə Ərzuruma onun yanına gəlmişdilər. Onların məqsədi Azərbaycana Denikin ordusu hücum edərsə, Osmanlı qüvvələrinin kömək edib etməyəcəyini öyrənmək idi [5, c.I, s.52,355].

Erməni müəllif S.Afanasiyan da Fransa Xarici İşlər nazirliyinin arxivində saxlanılan sənədlərə istinad edərək Azərbaycan ordusunun tərkibində olan türk zabitlərin bir çoxunun Qafqaz dağlarında ruslara qarşı savaşa üsyançılara yardım etmək üçün Dağıstana getdiyini qeyd etmişdir. Həmin mənbəyə görə, 1919-cu ilin sentyabrında Gürcüstan və Azərbaycan ikinci dəfə Ərzuruma Mustafa Kamal paşanın yanına iki zabit göndərmiş, Dağıstanın dini rəhbəri Uzun Hacıya yardım göstərilməsini xahiş etmişdilər [6, 104].

Azərbaycan hökuməti bu dövrdə Şimali Qafqazda Denikin qüvvələrinə qarşı müqavimət hərəkətinə də hər cür yardım göstərməkdə davam edirdi. Azərbaycanın Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəsinin müavini Vəkilovun

Azərbaycan hökuməti başçısına göndərdiyi 16 sentyabr 1919-cu il tarixli məxfi teleqramda bildirilirdi ki, Tiflisdə müxtəlif dağlı qrupları toplaşaraq, birləşməyi qərara almışlar, 12 nəfərdən ibarət Dağlı Komitəsi seçmişlər. Əhməd bəy Salikovun başçılıq etdiyi bu Komitəyə təcili maliyyə yardımı lazımdır. Pul olmadığına görə Komitə Ə.Qantemiri Dağıstana ezam edə bilmir [3, siy. 10, iş 112, vər. 68].

Azərbaycan Respublikası Dövlət Müdafiə Komitəsi 1919-cu il sentyabrın 16-da keçirilən təcili iclasında Dağlı Komitəsinin sədri Əhməd bəy Salikova məxfi xərclər üçün 500 min manat verilməsini qərara aldı [4, siy. 10, iş 86, vər. 57]. Azərbaycan Xarici işlər naziri M.Y.Cəfərov 1919-cu il sentyabrın 17-də Tiflisdəki Azərbaycan diplomatik nümayəndəsinə şifrəli teleqramla bildirdi ki, Azərbaycan hökuməti Dağlı Komitəsinin sədri Ə.Salikova çətdırmaq üçün 500 min manat pulu yola salmışdır [3, siy. 10, iş 86, vər. 60].

Azərbaycanın Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəsi 1919-cu ilin dekabr ayında Xarici işlər nazirinə göndərdiyi teleqramda məlumat vermişdi ki, Dağlı Komitəsinin pula böyük ehtiyacı olduğu üçün, xarici əlaqələrə məsul olan V.Cabaqiyevin xahişi ilə ona 250 min manat pul vermişdir. Diplomatik nümayəndə dağlılara yardım üçün Azərbaycan hökumətinin ayırdığı 3 milyon manat vəsaitdən həmin məbləği onun hesabına köçürməyi xahiş edirdi [3, siy. 10, iş 86, vər. 69].

AXC-nin Kuban hökuməti yanındakı diplomatik nümayəndəsi Cəfər bəy Rüstəmbəyov 1919-cu il oktyabrın 18-də göndərdiyi məlumatda Taqanroq şəhərində Denikinın Könüllü Ordusu komandanlığı yanında Britaniya Hərbi Missiyasının rəisi Xolminlə görüşü və ingilis nümayəndənin Azərbaycanın Dağıstandakı üsyançılara yardım göstərməsinə etirazından bəhs etmişdi. Görüş zamanı ingilis nümayəndəsi Dağıstanda Ənvər paşaya aid qüvvələrin Könüllü Orduya qarşı vuruşduğunu bildirmiş, azərbaycanlı diplomat isə Dağıstanda türk və azərbaycanlıların öz hökumətlərinin xəbəri olmadan könüllü surətdə döyüşlərdə iştirak etdiklərini qeyd etmişdi. Azərbaycanın diplomatik nümayəndəsi Könüllü Ordunun Dağıstandan çəkilməsini tələb etmiş və bildirmişdi ki, belə olan təqdirdə Azərbaycan hökuməti Dağıstanda bolşevizmin yayılmasına imkan verməyəcəkdir. Bu görüşdən sonra Xolmen Dağıstanda vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün xüsusi ingilis missiyası göndərmişdi [3, siy. 10, iş 99, v. 18].

Dağıstana göndərilmiş polkovnik Rolsonun başçılıq etdiyi missiya bir müddətdən sonra Taqanroqa qayıtmış və Britaniya Hərbi Missiyasında Azərbaycan diplomatik nümayəndəsinin iştirakı ilə toplantı keçirilmişdi. Polkovnik Rolsonun Dağıstandan gətirdiyi sənədlər əsasında Britaniya Hərbi Missiyası buradakı üsyançıların Həştərxan bolşevikləri ilə əlaqə saxladığını irəli sürmüş, general Denikin də Azərbaycan hökumətinin Dağıstan üsyançılarına yardım etməsi haqqında dəqiq məlumatı olduğunu qeyd etmişdi [3, siy. 10, iş 99, v. 20].

Azərbaycanın diplomatik nümayəndəsi isə öz növbəsində Dağıstan üsyançılarına hökumət səviyyəsində fəal yardım edilmədiyini bildirmişdi. Azərbaycan hökumətinin Bakının müdafiəsinin gücləndirilməsi və Yalamada

böyük qarnizon saxlanması tədbirlərinin şimaldan gözlənilən təcavüzü dəf etmək üçün görüldüyünü qeyd etmişdi [3, siy. 10, iş 99, v. 20].

Azərbaycan Xarici işlər naziri M.Y.Cəfərov 1919-cu il sentyabrın 24-də Tiflisə – Cənubi Qafqazın ali komissarı Haskelə teleqram göndərərək, Dağıstanda general Denikin ordusunun işğalçı siyasətinə qarşı bir aydan artıq xalq üsyanının davam etdiyini bildirdi. Denikin ordusunun sahilboyu kəndləri, Dərbənd şəhərini dəniz gəmilərindən toplaqla atəşə tutduğunu, dinc əhalinin təlaş içində Azərbaycana qaçmağa məcbur olduğunu qeyd etdi və bu qırğının dayandırılması, Könüllü Ordunun Dağıstandan çəkilməsi üçün Haskelin iş qarışmasını xahiş etdi [3, siy. 10, iş 112, vər. 77].

Azərbaycan Xarici işlər naziri M.Y.Cəfərov 1919-cu il sentyabrın 30-da Cənubi Qafqazdakı Böyük Britaniya Baş komissarı O.Vardropa teleqram göndərərək Dağıstanda Denikin ordusu hissələrinin işğalı nəticəsində yaranmış ağır vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün üç variantda çıxış yolu göstərdi. Azərbaycanlı diplomatın təklifinə görə, Denikin ordusu hissələri Vladıqafqaz-Petrovsk dəmir yolu xəttindən 5 mil cənubdakı demarkasiya xəttinə çəkildikdən və Dağıstan ərazisi azad edildikdən sonra: birinci variant – Dağıstan vilayətinin idarəsi müvəqqəti olaraq Azərbaycan Respublikası hökumətinə verilir, Azərbaycan tərəfi də öz üzərinə öhdəlik götürür ki, general Denikin ordusunun arxasına Dağıstan tərəfindən bolşeviklərin zərbə vürməsinə imkan verməyəcəkdir. İkinci variant – Dağıstan əhalisinə imkan yaradılır ki, müttəfiq dövlətlərin nəzarəti altında öz hakimiyyət orqanlarını təşkil etsin. Üçüncü variant – Dağıstanda Britaniya və ya Amerika general-qubernatorunun idarəçiliyi altında xüsusi general-qubernatorluq yaradılır [3, siy. 10, iş 112, vər. 65]. Bu təkliflər göstərir ki, Azərbaycan hökuməti Dağıstanın işğaldan azad edilməsi və vəziyyətin normallaşması üçün bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməyə çalışırdı.

Azərbaycan Milli Ordusunun Xaçmazdakı hərbi hissəsinin rəisi polkovnik Xan Naxçıvanski Baş qərargaha göndərdiyi 13 oktyabr 1919-cu il tarixli raportda Dərbənd istiqamətində dağıstanlıların 5 minlik hərbi qüvvələrinin cəmləşdiyi, həmin qüvvələrə türk ordusunun polkovniki Kazım bəyin başçılıq etdiyi haqqında məlumat verdi [3, siy. 10, iş 112, vər. 93].

Oktyabrın 20-də dağlı qüvvələri Dərbəndi mühasirəyə aldı. Oktyabrın 30-na kimi davam edən döyüşlərdə 200-ə qədər denikinçi məhv edildi. Yerli əhali Petrovskdan zirehli qatarın Dərbəndə tərəf irəliləməsinə mane olmaq üçün dəmir yolu xəttini dağıtdı [3, siy. 10, iş 112, vər. 94]. Temir-xan-şuraya hücum edən dağlı üsyançılara türk zabiti Nüsrət bəy başçılıq edirdi. Onun dəstəsi oktyabrın 30-da şəhərə hücum edərkən 18 nəfər dağlı əsgəri denikinçilərdən qaçaraq üsyançılara qoşuldu. Üsyançı qüvvələrinə 34 türk zabiti rəhbərlik edirdi. Üsyançıların silah-sursatla təchizinə türk zabiti Xəlil bəy nəzarət edirdi. Oktyabrın sonunda Bakıdan Dağıstan üsyançılarına qoşulmaq üçün daha 100 nəfər türk əsgəri və zabiti yola salındı [3, siy. 10, iş 112, vər. 95].

Dağıstanda 1919-cu ilin payızında denikinçilərə qarşı mübarizə aparən yerli üsyançı dəstələrin və general Kereselidzenin başçılıq etdiyi gürcü könüllü

dəstəsinin bütün xərclərini Azərbaycan hökuməti ödəyirdi. Azərbaycan hökumətinin başçısı N.Yusifbəyov Gürcüstan hökumət başçısına göndərdiyi məktubda Dağıstan cəbhəsinə indiyə qədər 30 milyon manat xərcləndiyi və bundan sonra da hər ay 10 milyon manat vəsait ayrılacağı bildirilirdi [3, siy. 10, iş 112, vər. 98].

Azərbaycanın Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəsi 1920-ci il yanvarın 4-də Xarici işlər nazirinə göndərdiyi məxfi teleqramda Gürcüstan Xarici işlər naziri Y.Gegeçkori ilə bir gün əvvəl görüşdüyünü bildirdi. Gürcü nazir Dağıstanda Denikin Kənüllü Ordusuna qarşı Nuru paşanın başçılıq etdiyi hərbi dəstənin bolşeviklərlə birlikdə mübarizə apardığını və Gürcüstan hökumətinin bolşeviklərlə əməkdaşlıqdan rahatsız olduğunu qeyd etdi. Gürcüstan tərəfi Şimali Qafqaza – Vladıqafqaza və Dağıstana birgə hərbi qüvvə yeritməyi, orada həm Kənüllü Orduya, həm də bolşeviklərə qarşı hərbi əməliyyatlara başlamağı təklif etdi [3, siy. 10, iş 112, vər. 70].

Azərbaycan Xarici işlər naziri 1920-ci il yanvarın 8-də Tiflisdəki diplomatik nümayəndəyə teleqramla bildirdi ki, Azərbaycan hökuməti mühüm strateji məntəqə kimi Dağıstanı tutmağı zəruri hesab edir. Azərbaycan tərəfi Tiflisdəki diplomatik nümayəndə vasitəsilə Şimali Qafqazla bağlı Gürcüstan hökumətinin mövqeyini dəqiqləşdirmək istəyirdi [3, siy. 10, iş 99, v. 25].

Azərbaycan hökuməti Şimaldan təhlükənin güclənməsi ilə əlaqədar 1920-ci il yanvarın 12-də 1029 sayılı qərarla nazirlik və idarələrin Bakıdan Gəncəyə köçürülməsinə hazırlıqlara başladı. Gəncə qubernatoru 1920-ci il fevralın 4-də məlumat vermişdi ki, nazirlik və idarələrin Gəncədə yerləşdirilməsi üçün Gəncə şəhər başçısına müvafiq tapşırıq verilmişdir [3, siy. 10, iş 99, v. 4].

Lakin 1920-ci ilin ilk aylarında Denikinçi qüvvələrin Sovet Rusiyasının Qırmızı ordusuna məğlub olması Şimali Qafqazda ictimai-siyasi vəziyyətdə ciddi dəyişikliyə səbəb oldu. Şimali Qafqaz Müdafiə Şurasının Bakıdakı nümayəndəsi Əli bəy Taxo-Qodi 1920-ci il fevralın 22-də Azərbaycan Xarici işlər nazirliyinə rəsmən müraciət edərək, Nuru paşaya və Dağıstandakı digər türk hərbiçilərinə maliyyə vəsaiti göndərilməsini dayandırmağı və Dağıstandakı bütün türk zabitləri Azərbaycana geri çağırmağı xahiş etdi [3, siy. 10, iş 112, vər. 72]. Müdafiə Şurasının nümayəndəsi belə hesab edirdi ki, Sovet Rusiyası ilə danışıqlara girməklə Dağıstanın müstəqilliyini qoruya biləcəklər. Dağıstanda türk zabitlərin olması faktının bolşeviklərlə danışıqlara mane olacağı güman edilirdi.

Martın 12-də Nuru paşa Şimali Qafqaz Müdafiə Şurasını bolşeviklərlə əlaqə saxlamaqla təqsirləndirib Levaşadan və Qasım kənddən qovdu. Bu toqquşma zamanı Müdafiə Şurasının üzvü Qazıbəyov öldürüldü, həmçinin Müdafiə Şurasının daha bir neçə üzvü də həbs edildi. Müdafiə Şurasının Bakıdakı nümayəndəsi bu hadisələri Dağıstanda Nuru paşanın hakimiyyəti ələ keçirməsi kimi dəyərləndirdi. Sovet ordusunun onun ölkəsinə hücum etməsi üçün bəhanə olacağını bildirdi [3, siy. 10, iş 112, vər. 72].

Şimali Qafqaz Müdafiə Şurasının Azərbaycandakı diplomatik nüma-

yəndəsi Əli bəy Taxo-Qodi 1920-ci il martın 15-də Azərbaycan Xarici işlər nazirliyinə bəyanat verdi ki, iki həftə öncə Dağıstan ordusunun komandanı Nuru paşa ilə Dağıstanda ali xalq hakimiyyəti olan Müdafiə Şurası üzvləri arasında toqquşma olmuşdur. Məclis kəndində baş verən bu toqquşma zamanı Müdafiə Şurasının iki hərbcisi öldürülmüşdür. Bunun Dağıstanda vətəndaş müharibəsi başlanmasına gətirib çıxarmaması üçün, Müdafiə Şurasının nümayəndəsi Azərbaycan hökumətindən xahiş etdi ki, Nuru paşanı geri çağırınsın və ona maliyyə yardımını göndərilməsini dayandırın [3, siy. 10, iş 112, vər. 71].

Azərbaycan Xarici işlər naziri 1920-ci il martın 19-da Şimali Qafqaz Müdafiə Şurasının diplomatik nümayəndəsinə cavab verdi ki, Azərbaycan hökuməti həmişə Dağlı Respublikasının müstəqilliyini tanımış və bütün mümkün vasitələrlə ona yardım etmişdir və indi də dağlı xalqlara hər cür yardım göstərməyə hazırdır. Lakin Nuru paşa Azərbaycan hökumətinin nümayəndəsi kimi Dağıstana göndərilməmişdir. Ona görə də onu rəsmən geri çağırma bilməz [3, siy. 10, iş 112, vər. 74].

1920-ci ilin mart ayında Dağıstanda müsəlman bolşeviklərin başçısı Qazıbəyovun Nuru paşanın dəstəsində olan şəxslər tərəfindən öldürülməsindən sonra vəziyyət ciddi surətdə dəyişdi. Dağıstan əhalisinin bolşeviklərə rəğbət bəsləyən hissəsinin qəzəbindən qorunmaq üçün Nuru paşa gizlənməyə məcbur oldu. Kazım Qarabəkir paşa öz xatirələrində bununla bağlı yazmışdı ki, Nuru paşanın Dağıstanda vəziyyəti ağırlaşmışdır: səbəbi əslən çərkəz olan türk zabiti Kazım əfəndinin Dağıstanın qumuq türklərindən olan bir bolşevik rəisini öldürməsidir. 1920-ci ilin mart ayında Dağıstanda döyüşən türk zabitlərinin bolşevik əleyhdarı olmaları Denikinə qarşı mübarizə aparan yerli əhalinin narazılığına səbəb olmuş, nəticədə baş verən toqquşmada bir neçə türk zabiti öldürülmüşdü. Bu məlumatı 1920-ci il aprelin 5-də Bakıdan çıxmış və aprelin 9-da Trabzona çatmış türk topçu mülazimi İbrahim əfəndi bildirmişdi [5, c.I, s.682-683].

İngilis nümayəndəsi admiral F. de Robekin 1920-ci il aprelin 6-da lord Kerzona göndərdiyi məktubda həmin günlərdə Dağıstanda vəziyyətlə bağlı bildirilmişdi ki, burada üç qüvvə: Türkiyə tərəfdarları, bolşeviklər və milliyətçilər bir-birinə qarşı mübarizə aparırlar [7, 242].

1920-ci il aprelin 4-nə kimi Qırmızı Ordu hissələri Şimalı Qafqazın çox hissəsini Denikin qüvvələrindən təmizlədi. Qırmızı Ordu hissələri Dağıstanda Petrovskdan 50 km cənubda Buynaksk stansiyasına qədər irəlilədi. Bu zaman Dərbəndi və ətraf əraziləri Dağıstan milli qüvvələri öz nəzarətlərində saxlamaqda davam edirdilər və bolşeviklərə qarşı mübarizə aparmaq əzmində idilər. Dağıstanın mərkəzində isə bunun əksinə olaraq, yerli əhali Denikin qüvvələrinə qarşı mübarizə aparır və bolşeviklərlə birgə hərəkət edirdi.

Denikinə nəzarətində olan Xəzər hərbi donanmasının Petrovskdakı bolşevik qüvvələrini dənizdən bombalaması ciddi bir nəticə vermədi [5, c.I, s.672]. Qırmızı ordu birlikəri sürətlə irəliləyərək bütün Dağıstanı ələ keçirdi. Qırmızı ordunun Azərbaycana, ardınca da bütün Cənubi Qafqaza yolu açıldı.

#### ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920). Xarici siyasət (sənədlər və materiallar). Bakı: Azərbaycan, 1998, 632 s.
2. Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920). Qoşun (Sənədlər və materiallar). Bakı: Azərbaycan, 1998, 440 s.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin 894 sayı – AXC Daxili İşlər Nazirliyinin fondu
4. Süleymanov M.F. Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim. Bakı: Azərnaşr, 1989, 376 s.
5. Kazım Karabekir. İstiklal Hərbimiz. C.1, İstanbul, 2008, 660 s.
6. Afanasian S. Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan istiqaldan sovet rejiminin qurulduğu dönmə qədər. 1917-1923. Bakı: Qanun, 2012, 288 s.
7. Ulubelen. İngiliz gizli belgələrində Türkiyə. İstanbul: Çağdaş yayınları, 1982, 310 s.

**ПОМОЩЬ ГОРСКИМ НАРОДАМ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА  
В НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ  
(1919-1920 гг.)**

**Г.А.АЛИЕВ**

#### РЕЗЮМЕ

Горские народы Северного Кавказа после распада Горской Республики столкнулись с карательными действиями выступающих за “единую и неделимую Россию” Деникинской «Добровольческой армии» и вооруженных сил Советской России. Эти силы, старавшиеся подчинить Кавказ своей власти, стремились достичь цели посредством массовых убийств коренного горского населения. В этот тяжелейший период Азербайджанская Демократическая Республика оказывала помощь национально-освободительному движению народов Северного Кавказа всеми доступными средствами.

**Ключевые слова:** Горская Республика, Северный Кавказ, Добровольческая Армия, Советская Россия, национально-освободительная борьба, массовые убийства, Азербайджанская Демократическая Республика, материальная помощь.

**ASSISTANCE OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC  
TO THE MOUNTAIN PEOPLES OF THE NORTH CAUCASUS  
IN THE NATIONAL LIBERATION FIGHT (1919-1920)**

**G.A.ALIYEV**

#### SUMMARY

The mountain peoples of the North Caucasus after the collapse of the Mountain Republic faced punitive actions for Denikin's "Volunteer Army" and the armed forces of Soviet Russia, advocating a "single and indivisible Russia." These forces, which tried to subordinate the Caucasus to their power, sought to achieve their goal through massacres of the indigenous mountain population. During this difficult period, the Azerbaijan Democratic Republic assisted the national liberation movement of the peoples of the North Caucasus with all available means.

**Key words:** the Mountain Republic, the North Caucasus, the Volunteer Army, Soviet Russia, the national liberation struggle, massacres, the Azerbaijan Democratic Republic, material assistance.